

Archiefvormers en Erflaters (2): A.J. da Costa, filantroop

In het nieuwe depot in de kelder van het Zuid-Afrikahuis worden maar liefst 82 archieven bewaard, die samen zo'n 140 meter plankruimte beslaan. Grote archieven zijn de neerslag van de activiteiten van organisaties die hun werkzaamheden gedurende vele jaren hadden op het terrein van de Nederlands / Zuid-Afrikaanse betrekkingen. Andere bevatten meer of minder brieven en documenten, afkomstig van een enkele persoon. Maar ze zijn allemaal erfgoed van vorige generaties, en elke collectie, groot of klein, legt een stukje geschiedenis vast.

De Collectie A.J. da Costa valt niet op door haar omvang (15 cm), wel door de lange periode die de erin bewaarde documenten bestrijken, van 1910 tot 1940. Al die jaren was de erflater lid van de Raad van Beheer van het Fonds ten behoeve van het Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika. Een leven lang betrokken bij Zuid-Afrika dus. Die betrokkenheid begon trouwens al tien jaren eerder. Op 12 maart 1901, midden in de Boerenoorlog, op de oprichtingsavond van de afdeling Amsterdam van de NZAV, werd de 26-jarige employé van de Koninklijke

Nederlandsche Stoomvaartmaatschappij Nederland A.J. da Costa benoemd tot penningmeester.

Abraham Jacobus da Costa was op 28 mei 1874 in Amsterdam geboren, als zoon van Abraham da Costa (een zoon van de befaamde dichter Isaac da Costa) en Cornelia Jeannette Sara de Bordes. Via een oudoom die er commissaris was, werd hij employé bij de Stoomvaartmaatschappij. Het werd niet het begin van een mooie loopbaan als zakenman. Want in september 1903 trouwde hij met Diète Ida van den Bergh; zij had heel jong haar moeder Ida van den Bergh-Pierson (1884) en vader Willem van den Bergh (1890) verloren. Zij was de enige erfgenaam en dientengevolge schatrijk. Dat stelde het echtpaar Da Costa in de gelegenheid om vrij van geldzorgen zich geheel te wijden aan filantropisch werk. Al in 1902 had hij het secretariaat op zich genomen van de Centraal-Bond van Christelijk-Philantropische Inrichtingen in Nederland (vanaf 1925 Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk), waarvan dr. J.Th. de Visser (de toekomstige minister van Onderwijs) vele jaren voorzitter was. Dat secretariaat behartigde Da Costa tot zijn overlijden, met nog tal van andere soortgelijke functies. Voorzitter van de Amsterdamse Voogdijraad bijvoorbeeld, van de

Federatie van Instellingen voor Kinderbescherming in Amsterdam, lid van de Radoraad. Ook zijn vrouw was werkzaam op maatschappelijk terrein. Een hoogtepunt voor beiden was de opening van de Mr. dr. Willem van den Bergh-Stichting in 1925.

Het Réveil en Transvaal

Da Costa en zijn vrouw waren geboren in de kring van families, gestempeld door het Réveil (hij was een van de oprichters van het Réveil-Archief, 1930). Een sterk persoonlijk christelijk geloof, getuigend met woord en daad. Actief op terreinen van christelijk maatschappelijk hulpbetoon als armenzorg, hulp aan zieken en gehandicapten. Particulier initiatief, hoog noodzakelijk in de tijd van de liberale nachtwakerstaat. Grootvader Isaac da Costa was een van de grondleggers van het Réveil. Niet alleen met zijn rebelse oproep *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* (1823), tegen het vooruitgangsgeloof en intellectualisme, maar ook met zijn bestrijding van de slavernij. De notaris Willem van den Bergh zette als Hervormd predikant de eerste daadwerkelijke stappen voor een kerkelijke opstand die bekend werd als de Doleantie. Hij was een medestander van Abraham Kuyper en bestemd om hoogleraar aan diens Vrije Universiteit te worden. Een vrije kerk en een vrije (christelijke) school hadden zijn hart, en dus ook de eenvoudigen en de armen. Van den Bergh was een bekend strijder tegen de prostitutie en vóór hulp aan wie toen geesteszieken en krankzinnigen genoemd werden. Zijn schoonvader was ds. Hendrik Pierson, de man van de hulp voor gevallen meisjes in Zetten. Diète was na de dood van haar ouders bij hem opgegroeid.

Het Réveil was een internationale beweging en de Nederlandse aanhang voelde zich thuis in die context, maar zij was tegelijkertijd intens Nederlands. Typerend is dat A.J. da Costa in 1907 lid was van het Comité ter herdenking van de 300ste geboortedag van Michiel de Ruyter. De nationalistische belangstelling in Nederland voor de Boeren in Zuid-Afrika na hun herontdekking in 1880-'81 werd door de mensen van het Réveil hartelijk omarmd. Verscheidene Piersons (zoals Diètes

A.J. da Costa en Diète Ida van den Bergh / Collectie: Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), VU Amsterdam

oom, minister N.G. Pierson, en haar broer Johannes Pierson in Parijs) en Oyens (haar stiefmoeders familie, bankiers) waren in de pro-Boerbeweging actief, evenals haar aangetrouwde oom J.W. Gunning. Het was haast vanzelfsprekend dat ook Da Costa werd gegrepen door de golf van Boerenliefde rond 1900 en zich inzette voor de Boerenzaak. Ook een broer van hem, mr. Is. Da Costa, was trouwens NZAV-lid.

Het Fonds ten behoeve van het Hollandsch Onderwijs was opgericht in 1890, op een hint van de Transvaalse staatssecretaris dr. W.J. Leyds. Leyds zocht daadwerkelijke Nederlandse hulp voor het onderwijs in de Zuid-Afrikaanse Republiek, omdat er een golf van Hollanderhaat rondging, samen met een roep tot verengelsing van het onderwijs. Het Fonds kon de reeds bestaande contacten op onderwijsterrein coördineren en versterken. Een van de grondleggers was H.J. Emous, een voorman van het christelijk onderwijs in Amsterdam. Emous selecteerde onderwijzers en onderwijzeressen voor het Transvaalse onderwijs, in samenwerking met de Transvaalse Superintendent van Onderwijs, dr. N. Mansvelt. Met als gevolg dat bij het begin van de Anglo-Boerenoorlog in 1899, Hollandse schoolmeesters ongeveer een derde van alle gesubsidieerde onderwijzers in Transvaal vormden. Ook had na de oorlog, in de jaren 1902-1907, het Fonds een belangrijke rol in de subsidiëring van het vrije Nederlandstalige Christelijk-nationale onderwijs in Zuid-Afrika.

Nederlandse onderwijzers

Die hoogtijden waren voorbij, toen A.J. da Costa toetrad tot de Raad van Beheer van het Fonds. Maar Emous was nog actief in het Fonds, en Mansvelt (in de oorlog door de Engelsen uit Afrika gezet) was nu secretaris. En nog steeds ondersteunde het Fonds het Nederlandstalig onderwijs in Zuid-Afrika en zond onderwijzers en onderwijzeressen uit. Het Nederlands was er immers nog steeds een van de officieel erkende talen, en dus was er werk om de kennis en het onderwijs van de Nederlandse taal te steunen. De toenemende vervanging van het Nederlands door het Afrikaans, officieel in 1925, werd door het Fonds soepel gemaakt – de vijand was het Engels, het Afrikaans een vorm van het Nederlands. Tegelijkertijd werd de positie van het Afrikaanse onderwijs steeds sterker, ook op ambtelijk vlak. In de jaren dat Da Costa als lid

Het echtpaar Da Costa met een vriendin (links) / Collectie: Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden)

van het Dagelijks Bestuur van het Fonds meer intensief ermee te maken had (vanaf 1920) werden door het Fonds in overleg met de departementen van onderwijs van de diverse provincies regelmatig onderwijzers naar Zuid-Afrika uitgezonden. Gesteund door de Zuid-Afrikaanse Voorschotkas studeerden zij eerst een jaartje op een *onderwyskollege* (Stellenbosch, Paarl, Oudtshoorn). De stukken over deze pupillen en hun brieven vol belevenissen in hun nieuwe leefomgeving, eerst op het *onderwyskollege*, vervolgens op een *plaas*- of dorpsschool, ergens in Zuid-Afrika, vormen een belangrijk deel van de collectie-Da Costa.

A.J. da Costa was dus een trouw en ervaren lid van het Fonds. Vandaar dat hij in 1932 als vertegenwoordiger van het Fonds lid werd van het bestuur van de Stichting ten behoeve van het Nederlands Cultureelhistorisch Instituut aan de Universiteit van Pretoria. In 1930 was de jonge en ondernemende historicus dr. M. Bokhorst bij de Universiteit van Pretoria aangetreden als hoogleraar Nederlandse cultuurgeschiedenis. Hij richtte met steun van de Amsterdamse Stichting een NCI op, een centrum ter verbreiding van de Nederlandse cultuur, met een bibliotheek, leeskamer, lezingen en tentoonstellingen.

Oorlogstijd

In 1939 was Da Costa waarnemend voorzitter van het Dagelijks Bestuur van het Fonds. Hij was aanwezig op de bestuursvergadering van 9 mei 1940 (!). De Collectie bewaart geen stukken van na medio 1940. In november 1940 overleed zijn vrouw, moeder van zes kinderen en in eigen recht een actief filantrope, erom

geëerd met een koninklijke onderscheiding. Het was een klap die hij volgens de familie niet te boven kwam. Hij legde vele bestuursfuncties neer. Op 12 december 1942 overleed hij, onverwacht. Op de dag van de begrafenis kreeg hij, christen met Joodse afstamming, een indrukwekkend eerbetoon: 'Drie Joodse burens stonden pontificaal gekleed, hooge hoeden, zwarte jas met als eereken (zoo leek het nu) de groote [Davids]ster. Diep namen zij de hoeden af toen de kist in de lijkwagen werd geplaatst. [...] Tot het einde van de straat begeleidden zij de kist. Daar bleven zij staan, namen weer diep de hoeden af en keerden terug naar huis.' Ongetwijfeld behoorden zijn medebestuurders van het Fonds dat hij zoveel jaren had gediend onder de vele aanwezigen bij de begrafenis. De familie heeft vermoedelijk in 1945 of '46 zijn Fondspapieren naar de NZAV gebracht. Een In memoriam in het maandblad *Zuid-Afrika* is niet verschenen, omdat het tussen 1942 en 1946 niet uitkwam.

Bronnen: Collectie A.J. da Costa, Collectie Fonds t.b.v. Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika; Collectie NZAV (Zuid-Afrikahuis, Amsterdam); informatie van L. da Costa, A. J. da Costa; Natalie Marie Westerbeek van Eerten-Faure, *Ons gezin* (herdruk *En de Rucksak stond altijd klaar...*, 2015); Collectie Da Costa, HDC-VU; literatuur J. van den Berg, *Aspecten van het Reveil* (Kampen 1980), P.L. Schram, *Hendrik Pierson* (Kampen 1968), P.L. Schram, *Willem van den Bergh 1850-1890* (Amsterdam 1980), Fred van Lieburg, *Opwekking van de natie. Het protestantse Réveil in Nederland* (Hilversum 2012).